

Любой Козик

Дзейнасць польскай творчай інтэлігенцыі на тэрыторыі бССР (1939-1941 гг.)

Przegląd Wschodnioeuropejski 3, 65-73

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Любоў Козік

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск/Беларусь

ДЗЕЙНАСЦЬ ПОЛЬСКАЙ ТВОРЧАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫІ НА ТЭРЫТОРЫІ БССР (1939–1941 гг.)

У выніку вераснёўскіх падзей 1939 г. у склад БССР увайшлі землі Заходняй Беларусі. У межах новай дзяржавы апынуліся не толькі беларусы, але і палякі, яўрэі, прадстаўнікі іншых нацыянальнасцей, якія раней пражывалі ў Польшчы. Гэта былі не толькі пастаянныя жыхары гэтых земляў, але і бежанцы з захаду, у тым ліку і польскія дзеячы культуры.

У міжваенны перыяд ва ўсходніх ваяводствах Польшчы амаль не склалася буйных культурных цэнтраў. Адзіным выключэннем быў Львоў, куды і накіравалася восенню 1939 г. большасць польскіх пісьменнікаў, мастакоў, тэатральных дзеячаў. На тэрыторыі Заходняй Беларусі, пераважна ў Беластоку, які стаў цэнтрам беларускай, польскай, яўрэйскай культуры, апынуліся тыя, хто да вайны сімпатызаваў камуністычнаму руху альбо вырашыў не шукаць іншага прытулку. Усім гэтым людзям, не залежна ад нацыянальнасці, палітычных і светапоглядавых перакананняў, трэба было вызначыцца ў сваім стаўленні да савецкай улады і спосабу ўзаемадзеяння з ёй.

У сваю чаргу да апынуўшага ў заходніх абласцях БССР творчай інтэлігенцыі праяўляла цікавасць і савецкая ўлада. Яна хацела зарыентавацца ў сітуацыі, якая склалася на заходнебеларускіх землях, і па магчымасці выкарыстаць прысутных тут дзеячаў культуры ў сваіх мэтах. Зыходзячы з існаваўшых у СССР традыцый, пісьменнікі, мастакі, тэатральныя дзеячы павінны былі паказаць у сваіх творах савецкія дасягненні, сфарміраваць новыя маральныя нормы і стварыць новыя, сацыялістычныя, ідэалы ў грамадстве.

Літаральна праз некалькі тыдняў пасля „вызваленчага паходу” ў Беластоку быў арганізаваны сход пісьменнікаў, якія пражывалі на тэрыторыі Заходняй Беларусі. На ім зарэгістравалася 226 чалавек. Гэта былі розныя па сваіх палітычных і мастацкіх поглядах людзі, частка каторых негатыўна ставілася да савецкай улады. Зарыентаваўшыся ў іх настроях, у лістападзе 1939 г. улада прыняла рашэнне: з прысутных не заслугоўваюць ганаровага

звання савецкага пісьменніка 160 чалавек, у той час як рэшта, у тым ліку і 11 палякаў, аўтаматычна сталі членамі арганізацыйнага бюро беластоцкага Саюза савецкіх пісьменнікаў (ССП). Мэтай яго стварэння стала вылучэнне „творчай, ідэйна і палітычна згуртаванай” групы, задачай якой з’яўляецца напісанне твораў, якія „будуць спрыяць камуністычнаму выхаванню, паскорваць развіццё новага чалавека і працэс ачышчэння яго свядомасці ад уплыву праклятага мінулага”. Узначаліў гэта аб’яднанне Г. Смоляр¹.

Сітуацыю ў творчым асяроддзі Заходняй Беларусі неаднаразова абмяркоўвала кіраўніцтва ССП БССР, якое імкнулася вызначыць асноўныя напрамкі працы з дзеячамі гэтага рэгіёна. Так, у дакладной запісцы ССП БССР ад 15 снежня 1939 г. згадваліся такія польскія пісьменнікі як К. Ансэльм, Я. Бранеўская, Х. Сэльм, А. Мазурэк, Э. Байе і адзначалася, што ўсе яны „маюць кнігі, якія па сваёй палітычнай накіраванасці і мастацкай якасці, пасля некаторай чысткі ад навязаных цэнзурай месцаў, могуць быць перадрукаваныя ў нас і бяспрэчна выклікаюць інтарэс у савецкага чытача”². Характарызуючы становішча гэтых людзей, старшыня ССП М. Лынькоў пісаў пра іх разгубленасць, прычынай якой была немагчымасць выдання сваіх твораў. У гэтай сувязі польскія пісьменнікі „найстойліва выдзвігаюць тры пытанні: пра самастойную газету на польскай мове, пра піянерскую газету і пра радыёперадачы на польскай мове”. Іх галоўны аргумент на карысць гэтага заключаўся ў тым, што сярод польскага насельніцтва, якое не ведае ні беларускай, ні рускай мовы, вядзецца варожая прапаганда, якая распаўсюджваецца праз радыёперадачы з Лондана і школьных настаўнікаў³.

У той жа дакладной запісцы М. Лынькоў звяртаў увагу і на матэрыяльнае забеспячэнне польскіх пісьменнікаў. Ён адзначаў, што без ведаў рускай ці беларускай мовы і адпаведнай кваліфікацыі існуюць цяжкасці з працаўладкаваннем, а таму людзі пагаджаюцца на любую працу. У гэтай сувязі праўленне ССП планавала аказаць разавую матэрыяльную дапамогу асобным пісьменнікам, аплаціць знаходжанне часткі з іх у ДOME творчага адпачынку ў Пухавічах з тым, каб яны змаглі завяршыць працу над новымі творами, арганізаваць курсы па вывучэнню рускай мовы і паліткурсы, запрасіць лектараў па пытаннях літаратуры і інш.⁴. Адначасова з гэтым у ЦК КП(б)Б былі ўнесены прапановы па стварэнню польскага сектара пры Дзяржаўным выдавецтве БССР, выданні польскай дзіцячай газеты кшталту

¹ W. Śleszyński, *Białostockie środowisko pisarzy sowieckich (1939–1941)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2000, z. 13, s. 105–107.

² Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей: НАРБ), ф. 4 п, воп. 1, спр. 14675, арк. 42–43.

³ Ibidem, арк. 44–45.

⁴ Ibidem, арк. 46.

„Піянер Беларусі” і літаратурна-мастацкага часопіса, аказанню ўсебаковай дапамогі пісьменнікам заходніх абласцей⁵.

Цяжка адназначна сказаць, чым кіравалася праўленне ССП і што было галоўным у яго дзейнасці – ідэйная ўпэўненасць ці чалавечыя якасці асобных людзей. Падаецца, што абедзве прычыны былі цесна звязаныя паміж сабой, а таму немагчыма вылучыць дамінуючую. Ускосным доказам гэтага з’яўляюцца напісаныя ў 1975 г. успаміны польскай пісьменніцы Я. Бранеўскай. У іх яна згадала першую сустрэчу з прадстаўнікамі ССП БССР у Беластоку, размовы, добразычлівае стаўленне, якое вылілася асабіста для яе ў арганізацыю адпачынку ў ДOME творчай працы ў Пухавічах. Апісваючы сваё знаёмства і адносіны з М. Лыньковым, яна занатавала:

...Мы сыходзіліся ў ацэнцы падзей, фактаў, быццам да верасня [1939 г. – Л. К.] і не раздзяляла нас мяжа, быццам і не гаварылі мы на дзвюх мовах. У гэтым не было нічога дзіўнага – нас аб’яднала агульная ідэалогія [...]. Дабрыня, клопат, далікатнасць беларускіх людзей акружалі нас у тых гады „бежанства”[...]»⁶.

Можна меркаваць, што першапачаткова цэнтральныя і мясцовыя органы ўлады мала ўвагі звярталі на дзеячаў культуры і ўмовы іх жыцця. Вясной 1940 г. у БССР пачалося высяленне бежанцаў са 100-кіламетровай памежнай зоны. Яно закранула і пражываўшых у Беластоку польскіх пісьменнікаў, якім прапанавалі пераехаць у мястэчкі і вёскі Пінскай і Баранавіцкай абласцей⁷. У сувязі з гэтым ССП БССР звярнуўся да ЦК КП(б)Б з просьбай пакінуць у Беластоку Я. Бранеўскую, А. Дабжыньскую, Е. Павіча, Е. Равіча (Рабіновіча), Х. Сэльм, К. Ансэльма⁸. Аднак толькі трое з іх – Бранеўская, Равіч, Сэльм – атрымалі ў ліпені 1940 г. дазвол на пастаяннае месцажыхарства ў Беластоку⁹.

Да лета 1940 г. частка пісьменнікаў з заходніх абласцей Беларусі была прынята ў ССП БССР, але сярод іх не было палякаў. У дакладной запісцы сакратару ЦК КП(б)Б П. Панамарэнка аб дзейнасці ССП адзначалася, што гэта толькі пачатак, бо на будучыню неабходна скласці „план працы па ідэйна-мастацкаму выхаванню”, які будзе ўключаць „цыкл лекцый і дакладаў па пытаннях марксізму-ленінізму, па пытаннях азнаямлення з рускай і беларускай літаратурай, асабліва сучаснай”, а таксама арганізаваць „сур’ёзнае абмеркаванне іх [пісьменнікаў з заходніх абласцей – Л. К.]

⁵ Ibidem, арк. 47.

⁶ Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (далей: БДАМЛіМ), ф. 191 М. Т. Лынькоў, воп. 1, спр. 620, арк. 3, 5.

⁷ НАРБ, ф. 4 п, воп. 1, спр. 14675, арк. 35.

⁸ Ibidem, арк. 35, 36, 37, 40.

⁹ НАРБ, ф. 4 п, воп. 1, спр. 15579, арк. 213.

новых твораў, дапамагаючы ім цвёрда паставіць сваю творчасць на шлях сацыялістычнага рэалізму”¹⁰. Масавы прыём нісьменнікаў у члены ССП адбыўся толькі ў верасні 1940 г. і быў прысвечаны гадавіне аб’яднання Заходняй Беларусі з БССР. У гэты ж час было створана Беластоцкае аддзяленне ССП БССР, у праўленне якога ўвайшла Бранеўская.

Варта адзначыць, што Яніна Бранеўская, як ніхто іншы з палякаў, змагла заручыцца даверам з боку савецкіх улад, а таму найбольш актыўна прымала ўдзел у грамадскім і культурным жыцці БССР. У Беластоку яна з’явілася ў кастрычніку 1939 г., амаль адразу працаўладкавалася школьным інспектарам у Абласным адзеле народнай адукацыі, а ў 1940 г. пераехала ў Мінск, дзе пачала працаваць у газеце „Sztandar Wolności”¹¹. Цікава, што з літаратурнай творчасцю пісьменніцы (пяць выдадзеных да вайны кніг для дзяцей і моладзі) быў добра знаёмы П. Панамарэнка. На адным з пасяджэнняў бюро ЦК КП(б)Б ён распякаў мясцовых дзеячаў за тое, што яны звальняюць з працы настаўнікаў-палякаў. Асобае раздражненне ў яго выклікаў той факт, што кіраўнік беластоцкага Абласнога адзела народнай адукацыі С. Найдзін звольніў Бранеўскую, якая, па меркаванню Панамарэнкі, „у тры разы больш мудрая чым Найдзін і яго памочнікі”¹². Пісьменніца ўвайшла ў праўленне ССП БССР і была адзінай у Беларусі, хто выдаў кнігу на польскай мове. Праўда, яе апавяданне „Вандроўкі меднага грошыка” не выклікала рэзанансу ў польскамоўнай прэсе¹³.

У сувязі з тым, што восенню 1940 г. у склад ССП былі прыняты чатыры польскія пісьменнікі (Бранеўская, Ансэльм, Дэгаль, Равіч), пры Беластоцкім аддзяленні ССП БССР была створана польская секцыя. Працу літаратараў ускладняў той факт, што яны амаль не мелі магчымасці друкаваць свае творы на роднай мове. Тыя польскамоўныя выданні, якія існавалі, пераважна змяшчалі матэрыялы з абласных ці цэнтральных беларускіх газет, а таму палякаў часцей за ўсё выкарыстоўвалі як перакладчыкаў з беларускай ці рускай мовы. Сітуацыя палепшылася толькі ў другой палове 1940 г., калі пачала выходзіць рэспубліканская штотдзённая газета „Sztandar Wolności”¹⁴. Сярод членаў яе рэдакцыі былі К. Ансэльм, Я. Бранеўская, Т. Главацкі, Е. Равіч, Х. Сэльм і інш. Вясной 1941 г. Т. Главацкі і К. Ансэльм былі арыштаваныя НКУС. Падчас транспарціроўкі першы

¹⁰ НАРБ, ф. 4 п, воп. 1, спр. 15509, арк. 35–36.

¹¹ Archiwum Akt Nowych, sygn. 730 Janina Broniewska, podteczka 1, k. 5.

¹² Цыт. па: D. Boćkowski, *Na zawsze razem. Białostoczczyzna i Łomżyńskie w polityce radzieckiej w czasie II wojny światowej (IX 1939–VIII 1944)*, Warszawa 2005, s. 132.

¹³ K. Woźniakowski, *Prasa – kultura – wojna. Studia z dziejów czasopiśmiennictwa, kultury literackiej i artystycznej lat 1939–1945*, Kraków, 1999, s. 171.

¹⁴ W. Śleszyński, *Okupacja sowiecka na Białostoczczyźnie w latach 1939–1941*, Białystok 2001, s. 419.

змог збегчы і далучыцца да антыгітлераўскага пракамуністычнага падполля на акупіраванай немцамі польскай тэрыторыі, а лёс Ансэльма па сённяшні дзень невядомы¹⁵.

Што тычыцца снежаньскай 1939 г. прапановы праўлення ССП БССР стварыць секцыю польскай літаратуры пры Дзяржаўным выдавецтве БССР, то фармальна яна была рэалізавана толькі ў лютым 1941 г. І гэта пры тым, што з кастрычніка 1940 г. пачала дзейнічаць польская рэдакцыя, праца якой, праўда, была звязана з падрыхтоўкай публікацый напярэдадні выбараў (выбарчы закон, Канстытуцыі СССР і БССР і інш.)¹⁶.

У 1939–1941 гг. у БССР развівалася і польскае тэатральнае мастацтва. У гэты час на тэрыторыі Беларусі дзейнічалі тры тэатры: Дзяржаўны польскі тэатр БССР пад кіраўніцтвам А. Вянгеркі (спачатку быў у Гродна, потым пераехаў у Беласток), Польскі тэатр мініяцюр у Беластоку, Польскі дзяржаўны лялечны тэатр (узнік ў Гродна). Сярод магчымых прычын з’яўлення і развіцця польскіх тэатраў на тэрыторыі СССР даследчыкі звычайна называюць 1) неабходнасць выкарыстання большавікамі сцэны ў якасці трыбуны для распаўсюджання марксізму-ленінізму; 2) імкненне з дапамогай польскага тэатра і польскай мовы адцягнуць увагу простага насельніцтва ад рэпрэсій, якія адбываліся ў гэты час; 3) магчымасць выкарыстання факта існавання і дзейнасці тэатраў у прапагандысцкіх мэтах пры параўнанні з польскімі землямі, якія апынуліся пад уладай Германіі¹⁷.

Найбольш вядомым творчым калектывам стаў Дзяржаўны польскі тэатр (ДПТ) БССР. Упершыню гісторыя яго ўзнікнення і дзейнасці знайшла адлюстраванне ў 1948 г. у артыкуле аднаго з былых супрацоўнікаў трупы ў парызскім часопісе „Культура”¹⁸. Фармальна тэатр быў створаны восенню 1939 г., але афіцыйна толькі ў студзені 1940 г. у Гродна. Галоўнай рэжысёрскай „тройкай” у ім былі Аляксандр Вянгерка, яго пляменнік Аляксандр Вянгерка, які, каб пазбегнуць блытаніны, выступаў пад псеўданімам Аляксандр Юно, і Ляонія Яблонка. Як пісаў А. Вянгерка, узнікненне тэатра стала магчымым пераважна таму, што акцёры, якія апынуліся на тэрыторыі БССР, пачалі паступова кантактаваць паміж сабой

¹⁵ K. Woźniakowski, op. cit., s. 174.

¹⁶ A. Głowacki, *Legalna książka polskojęzyczna w Białoruskiej SRR (1940–1941)*, w: *Spółczesność białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939–1941*, pod red. M. Gizewskiej, T. Strzembosza, Warszawa 1995, s. 211.

¹⁷ Упершыню такое меркаванне было выказана ў 1948 г. у артыкуле невядомага аўтара ў парызскім часопісе „Культура”: J. B., *Polski Teatr na Białorusi Zachodniej*, „Kultura”, Paryż 1948, z. 9–10, s. 77.

¹⁸ J. B., op. cit., s. 77–88.

і так з'явілася трупа. Аднак не ўсё было так проста. Першапачаткова творчую дзейнасць калектыву значна ўскладняла адсутнасць тэхнічнага забеспячэння, касцюмаў і элементарных умоваў жыцця, як напрыклад, ацяпленне памяшкання¹⁹.

Прэм'ера першага спектакля ў ДПТ БССР адбылася ў сакавіку 1940 г. Гэта была драма „Каварства і каханне” Ф. Шылера. Паступова ў рэпертуары з'явіліся творы А. Міцкевіча, Г. Запольскай, А. Фрэдры, Ю. Тувіма, Б. Шоу, да якіх з цягам часу далучылася добра вядомая савецкаму глядачу „Аптымістычная трагедыя” У. Вішнеўскага. Важную ролю ў дзейнасці тэатра адыгрывала арганізацыя паэтычных вечарын. Так, напрыклад, у лютым 1940 г. у Гродна былі пастаўлены „Размовы польскіх паэтаў і Шэкспіра”, у лістападзе таго ж года „Вечарына памяці Адама Міцкевіча”, у сакавіку 1941 г. „Слова ў паэзіі і песні”, куды ўвайшлі фрагменты твораў А. Міцкевіча, Ю. Славацкага, Ц. Норвіда, С. Выспяньскага і інш.²⁰ У сваіх успамінах тэатральныя дзеячы неаднаразова згадвалі пра цёплы прыём і поўныя залы падчас гастроляў і адзначалі важнасць працы калектыву па падтрыманню ў насельніцтва польскага духу²¹.

Праца А. Вянгеркі была нялёгкай. Як ён адзначаў, кваліфікаваных актёраў не хапала, а таму пры тэатры былі створаны спецыяльныя курсы, дзе праходзілі падрыхтоўку маладыя кадры. Апісваючы цяжкасці, з якімі сутыкнулася трупа, Л. Яблонка згадвала, што толькі А. Вянгерка сілай свайго духу і энергіі змог пераадолець перашкоды. Ён, як бы зараз сказалі, рабіў рэкламу тэатра, хадзіў па розных інстанцыях, прыдумляў стратэгічныя планы, што ў выніку прывяло да атрымання дзяржаўнай дапамогі, тэхнічнай дапамогі і пэўнай аўтаноміі²². Польскі даследчык К. Вазынякоўскі лічыць, што Дзяржаўны польскі тэатр БССР пад мастацкім кіраўніцтвам А. Вянгеркі стаў адной з самых значных з'яў у польскай культуры падчас Другой сусветнай вайны, хаця сукупнасць яго мастацка-культурнай дзейнасці была больш сціплай у параўнанні з польскімі тэатрамі ў Львове ці Вільне²³. Лёс мастацкага кіраўніка ДПТ склаўся трагічна. У чэрвені 1941 г. тэатр знаходзіўся на гастролях у Мінску, дзе і застаў пачатак вайны. Актёрам не было куды ўцякаць, а таму некаторы час яны знаходзіліся ў горадзе. Вянгерка адмовіўся выехаць з Мінска разам з МХАТам, які быў у беларускай сталіцы на гастролях, заявіўшы, што жадае быць разам з калектывам. У хуткім часе актёры вырашылі рухацца

¹⁹ A. Węgieńko, *Droga naszego teatru*, „Pamiętnik Teatralny” 1963, z. 1/4, s. 275.

²⁰ Падрабязней рэпертуар тэатра гл.: E. Krasieński, *Teatr polski w Wilnie, w Białymstoku i we Lwowie. Repertuar*, „Pamiętnik Teatralny” 1963, z. 1/4, s. 263–265.

²¹ J. B., op. cit., s. 83; L. Jabłonkówna, *Aleksander Węgieńko*, Warszawa 1960, s. 135.

²² L. Jabłonkówna, op. cit., s. 133, 134.

²³ K. Woźniakowski, op. cit., s. 173.

на захад, і ў Брэсце іх шляхі канчаткова разышліся. Вянгерка некаторы час хаваўся ў святара, які, жадаючы пазбегчы праблем з немцамі, адправіў яго падводай у іншую мясцовасць. Па дарозе рэжысёр быў арыштаваны гестапаўцамі. На гэтым звесткі пра яго далейшы лёс губляюцца²⁴.

Значна меншае значэнне, нават у параўнанні з тэатрам А. Вянгеркі, меў Польскі тэатр мініяцюр, мастацкім кіраўніком і рэжысёрам якога быў К. Крукоўскі. Гісторыя ўзнікнення трупы і па сённяшні дзень невядомая. Сам Крукоўскі ў аўтабіяграфічнай кнізе „3 Мельпаменай у эміграцыі” абыходзіць гэтае пытанне і толькі згадвае, што калектыў хутка атрымаў грошы, будынак і спальны вагон для гастроляў²⁵. Рэпертуар тэатра складаўся з невялікіх сцэнак, скетчаў, вершаваных твораў і песень, з якімі акцёры выступалі яшчэ да вайны. У гэтай сувязі, як падкрэслівалі аўтары трохтомнай „Гісторыі беларускага тэатра”, выдадзенай у 1985 г., перад калектывам „востра стала праблема новага рэпертуару, які б па сваёй ідэйна-мастацкай накіраванасці быў бы сугучны часу і задачам сацыялістычнага будаўніцтва”²⁶. Можна меркаваць, што такія ж прэтэнзіі выказвала і даваеннае кіраўніцтва культуры, што стала адной з прычын бегства большасці акцёраў пад час гастроляў на акупаваныя немцамі польскія землі і фактычнай ліквідацыі тэатра. На яго рэштках узнік калектыў Тэатралізаванага джазу на чале са знакамітым Э. Рознерам, дзе К. Крукоўскі стаў літаратурным кіраўніком, рэжысёрам і канферансье²⁷.

Восенню 1939 г. у Гродна пачалося стварэнне яшчэ аднаго польскага калектыву, які з цягам часу атрымаў назву Польскі дзяржаўны тэатр лялек (ПДТЛ) БССР. Яго мастацкім кіраўніком стаў У. Ярэма. Вялікі ўплыў на дзейнасць ПДТЛ аказалі гастролі Цэнтральнага тэатра лялек пад кіраўніцтвам С. Абрацова. Менавіта апошні хадатайнічаў перад рэспубліканскімі ўстановамі, каб польскі калектыў атрымаў дзяржаўную датацыю і будынак. Тым не менш, праблемы так і не былі вырашаны. Тэатр пераехаў спачатку ў Стоўбцы, а восенню 1940 г. у Навагрудак, дзе і „асеў”. Сярод пастановак ПДТЛ былі п’есы „Чароўная лямпа Аладзіна” Н. Гернет, „Вялікі Іван” С. Праэбражэнскага і С. Абрацова, „Дзед і жораў” В. Вольскага і інш.²⁸.

²⁴ J. B., op. cit., s. 87–88.

²⁵ K. Krukowski, *Z Melpomeną na emigracji*, Warszawa 1987, s. 20–21.

²⁶ *Гісторыя беларускага тэатра*. У 3 т. Т. 2: *Тэатр савецкай эпохі, 1917–1945*, Мінск 1985, с. 463.

²⁷ K. Krukowski, op. cit., s. 21–23.

²⁸ B. Bernacki, *Teatr i ośrodki kulturalne w okresie okupacji sowieckiej kresów północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1941) w świetle prasy legalnej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2002, z. 17, s. 162; *Гісторыя беларускага тэатра*. Т. 2, с. 462.

Жыццё і дзейнасць польскіх мастакоў у БССР у 1939–1941 гг. менш вядомыя сучаснікам па прычыне невялікай колькасці крыніц, якія захаваліся. Даследчыкі адзначаюць, што асноўную частку творцаў у Беластоку складалі яўрэі²⁹. Сярод польскіх мастакоў пераважна згадваюцца Хэлена і Юліуш Краеўскія, якія былі вядомымі прыхільнікамі сацрэалізму як у міжваенны перыяд, так і пасля Другой сусветнай вайны, і З. Бабоўскі. Савецкая даследчыца Л. Уразава адзначае, што менавіта З. Бабоўскі з Ю. Краеўскім заняліся справай стварэння творчага саюза ў заходніх абласцях БССР, увайшлі ў яго праўленне, а апошні нават узначаліў Беластоцкае аддзяленне Саюза мастакоў. Акрамя гэтага Краеўскія прымалі ўдзел у абласной і рэспубліканскай мастацкіх выставах, дэкадзе беларускага мастацтва ў Маскве (5–15 чэрвеня 1940 г.), дзе высокую ацэнку атрымаў іх цыкл твораў на тэму жыцця польскага пралетарыяту і сялян. Вясной 1941 г. на базе Беластоцкага аддзялення Саюза мастакоў Х. Краеўская арганізавала сатырычнае кабарэ, дзе выконвала функцыі сцэнографа, рэжысёра і аўтара большасці тэкстаў, але падрабязнасцей пра яе дзейнасць у гэтым напрамку, на жаль, не вядома. Пасля нападу Германіі на СССР Краеўскія пераехалі ў Львоў, а потым на тэрыторыю Польшчы³⁰. Што тычыцца З. Бабоўскага, то ён перабраўся на акупіраваныя немцамі польскія землі, дзе ваяваў у складзе пракамуністычнай Гвардыі Людовай, а ў 1943 г. загінуў³¹.

Такім чынам, аналізуючы дзейнасць польскай творчай інтэлігенцыі на тэрыторыі БССР у 1939–1941 гг., можна адзначыць яе сціплыя мастацкія дасягненні, наяўнасць складанасцей у вырашэнні арганізацыйных і інстытуцыйных пытанняў, неадпаведнасць у шматлікіх выпадках „высокім патрабаванням” савецкай культуры. З другога боку, характарызуючы стаўленне савецкай улады да палякаў, можна заўважыць пэўныя перамены, якія адбываліся з сярэдзіны 1940 г. Яны праявіліся ў павялічэнні ўвагі да польскага пытання і знайшлі адлюстраванне ў святкаванні 75-й гадавіны смерці А. Міцкевіча, адкрыцці Музея А. Міцкевіча ў Навагрудку, стварэнні польскамоўнай газеты „Sztandar Wolności” і інш. Як згадвае польская даследчыца М. Турлейская, якая ў 1939–1941 гг. знаходзілася на тэрыторыі БССР, вынікам змены палітыкі савецкіх улад стала распаўсюджанне чутак пра перспектыву стварэння польскай аўтаномнай акругі ў БССР, а ў львоўскім асяроддзі – пра ўзнікненне „польскага ўрада”³². Як нам падаецца, прычыны такой перамены

²⁹ J. Tomalska, *Milczenie muz. Artyści w Białymstoku w okresie okupacji radzieckiej 1939–1941*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2006, z. 26, s. 102–107.

³⁰ Л. Уразава, *Польские художники-реалисты*, Москва 1979, с. 56, 60.

³¹ *Ibidem*, с. 25.

³² M. Turlejska, *Prawdy i fikcje. Wrzesień 1939–grudzień 1941*, Warszawa 1966, s. 492–493.

ў палітыцы савецкага кіраўніцтва заключаліся як у змене міжнароднай сітуацыі, з якой неабходна было лічыцца, так і ў падрыхтоўцы СССР да вайны з Германіяй, дзе можна было разыграць „польскую карту”.

На заканчэнне хочацца адзначыць, што сучасная беларуская навука пазітыўна ставіцца да дзейнасці польскіх культурных асяроддзяў на тэрыторыі БССР у 1939–1941 г. і станоўча ацэньвае іх унёсак у развіццё беларускай культуры. У сваю чаргу польская гістарыяграфія больш крытычная ў сваіх ацэнках і падыходах. Гэта звязана з тым, што ў ёй востра ўздымаецца пытанне калабарацыі. Зыходзячы з тэорыі двух ворагаў (Германія і СССР), якая ўзнікла яшчэ ў 1939 г., частка даследчыкаў негатыўна ацэньвае супрацоўніцтва польскай творчай інтэлігенцыі з савецкай уладай і лічыць яго здрадай. Больш таго, яны адзначаюць, што пад уплывам савецкай ідэалогіі ў польскай культуры не маглі ўзнікнуць мастацка значныя і вартасныя творы³³. З такой адназначна негатыўнай ацэнкай пагаджаюцца не ўсе польскія гісторыкі. Так, напрыклад, А. Главацкі, В. Сляшыньскі і іншыя паказваюць складанасць прыняцця рашэння аб супрацоўніцтве з савецкай уладай і згадваюць фактары, якія на гэта ўплывалі: агульная сітуацыя ў савецкай краіне, якая не дазваляла рабіць сапраўдны выбар; неабходнасць забеспячэння элементарных уласных патрэбаў і патрэбаў сваіх блізкіх; імкненне да творчай самарэалізацыі, як, напрыклад, у выпадку А. Вянгеркі. Адначасова з гэтым яны адзначаюць, што ў якасці прычын супрацоўніцтва з савецкай уладай маглі выступаць палітычны і матэрыяльны складнікі, хваляванне за сябе і жыццё сваіх блізкіх, схільнасць да канфармізму³⁴. Аўтару гэтых радкоў падаецца, што апошні падыход з’яўляецца больш узважаным і адлюстроўвае рэчаіснасць у яе шматлікіх праявах.

The Polish cultural elite activity in Belarusian SSR (1939–1941)

The article describes the position of the representatives of Polish cultural elite in BSSR from September 1939 to June 1941. The article reveals the complex process of their adaptation to the Soviet reality and their relations with the representatives of the Belarusian cultural elite. The author underlines the mutual interest towards cooperation from the sides of Polish and Soviet writers, theatrical figures, artists and also the causes for such cooperation. The article stresses the difference in evaluation of the achievements of Polish culture from the standpoints of Polish and Belarusian researchers, and also the difference in the assessment of the cooperation of the cultural elites with the Soviet authorities.

³³ Гл., напрыклад: B. Urbankowski, *Czerwona msza, czyli uśmiech Stalina*, w 2 t., Warszawa 1998; B. Bernacki, „Najostrzejsze narzędzie naszej partii...”. *Okupacja sowiecka północno-wschodnich ziem Drugiej Rzeczypospolitej (1939–1941) w świetle polskojęzycznej prasy „gadzino-wej”*, Toruń 2009.

³⁴ A. Głowacki, op. cit.; W. Śleszyński, op. cit.